

Inleiding

In de bijbel ligt een onuitputtelijke bron van rijkdom opgeslagen. Hoe intensief en lang je daar ook mee bezig kunt zijn, je zult daarin toch telkens weer nieuwe en verrassende dingen ontdekken. Ten aanzien van de bijbel geldt dan ook het spreekwoord: ‘onbekend, maakt onbemind’. Wanneer hier in dit boek over de ‘onbekende rijkdom van de bijbel’ wordt gesproken, verwijst dit niet naar nalatigheid bij hoorders of lezers. Wat we goed voor ogen moeten houden, is dat die rijkdom van de bijbel zo enorm groot is dat men een leven lang en zelfs generaties achtereen daar intensief mee bezig kan zijn zonder ooit tot de conclusie te komen dat we het nu wel weten. Wat de rijke inhoud van de bijbel betreft, raken we nooit volleerd. Als het goed is, blijven we in de bijbel voortdurend bezig met een soort ontdekkingsreis. In dit boek zal nu een poging worden ondernomen om zoveel mogelijk van de in de bijbel aanwezige rijkdom zichtbaar te maken.

Daarnaast zijn een verkeerde manier van omgaan met de bijbel zowel in als buiten de kerk en persoonlijke en kerkelijke opvattingen vaak misleidend voor een goed verstaan van de inhoud van de bijbel. Daarbij dreigt ook het gevaar dat de bijbel monddood wordt gemaakt.

Met het oog op dit alles wordt in dit boek geprobeerd ons zicht op de bijbel te verbreden. Het hoeft geen betoog dat dit een belangrijke zaak is. Het is namelijk zeker dat een goed verstaan van de wezenlijke inhoud en betekenis van de bijbel mee kan leiden tot een samenleving, waarin mensen verdraagzaamheid toepassen en verschillende groepen en gemeenschappen elkaar leren respecteren.

We willen hier nu aan de hand van een aantal onderwerpen proberen meer licht te werpen op de grote en ongekende rijkdom van de bijbel.

Wat de keuze van die onderwerpen aangaat, ontkomen we er natuurlijk niet aan dat deze min of meer subjectief is.

De eerste vraag die aan de orde moet komen, is waarom we juist de bijbel als een leidraad voor het leven zouden hanteren. Dit aspect zal aan het begin van het tweede hoofdstuk nader worden gemotiveerd. In dit verband zal er op worden gewezen dat latere dogmatische tradities en niet-canonieke geschriften niet als leidraad kunnen en mogen functioneren.

Een direct daarop volgende vraag is dan op welke manier we de bijbel als een goede leidraad in het leven kan dienen. In dit opzicht komt dan aan de orde dat de hele inhoud van de bijbel ons niet in de vorm van een reeks bevelen, maar als een Tora, dat wil zeggen in de vorm van een wegwijzer wordt aangereikt.

Daarbij aansluitend komt in het derde hoofdstuk de doelstelling van het bijbelse getuigenis aan de orde. Wanneer we de bijbel als leidraad voor het leven serieus nemen, heeft dat consequenties. We zullen ons dan moeten proberen te houden aan de aanwijzingen die de bijbel ons aanreikt. Met het oog daarop komen drie aspecten naar voren.

In de eerste plaats zal worden gewezen op het feit dat de mens naar het beeld van God is geschapen. Daarna dat de aarde ons bij de schepping als een tuin in handen is gegeven. Als derde en laatste object zal worden nagegaan wat we in de bijbel onder het koninkrijk van God dienen te verstaan.

Voor een niet en zeker niet volledig onderkennen van de grote rijkdom van de bijbel zijn verschillende redenen aan te voeren. Tot dat doel willen we in het hierna volgende vierde hoofdstuk eerst onze blik vestigen op de talloze misverstanden die er steeds bij het lezen en het gebruik van de bijbel kunnen ontstaan. We zullen hierbij kunnen zien dat daarbij verschillende aspecten sterk op de voorgrond kunnen treden.

Allereerst komt aan ter sprake dat de bijbel maar al te vaak ten onrechte als een soort geschiedenis- of als een wetboek wordt beschouwd. Misverstanden ontstaan verder ook door de in veel vertalingen gehanteerde verkeerde indeling van het Oude Testament. Een indeling die niet aan de Hebreeuwse bijbel, maar aan latere oude vertalingen is ontleend.

Verder kunnen misverstanden optreden door het gebruik van de

eveneens aan die oude vertalingen ontleende namen van de eerste vijf bijbelboeken.

Daarna wijzen we op het gevaar dat kan ontstaan bij een verkeerde interpretatie door het op zichzelf beschouwen van de zogenaamde 'losse teksten' die we soms in de bijbel aantreffen.

Vervolgens wijzen we op de misverstanden die het gevolg zijn van het feit dat we ons bij het lezen van de bijbel vaak onbewust volledig baseren op uitspraken, waarvan we alleen via 'van horen zeggen' kennis hebben genomen. De bijbel zelf blijft daarbij vaak bijna of zelfs helemaal buiten beeld.

Hierna komen misvattingen aangaande de in de bijbel genoemde cultusplaatsen, en de verhouding tussen Jezus en de Farizeeën ter sprake

Een volgend groot misverstand is de vaak geponeerde opvatting dat Jezus in de bijbel op één lijn of zelfs boven God wordt gesteld. Wanneer er één is die dit beslist niet doet, is dat Jezus zelf.

Een bron van verwarring biedt eveneens een verkeerde interpretatie van de in de bijbel voorkomende aanduiding Israël. In dit opzicht zullen we de verschillende betekenisnuances van deze naam de revue laten passeren.

Aan het slot van dit hoofdstuk komt het veelal ten onrechte waarden van de macht van het getal in kerk en samenleving aan de orde.

In het vijfde hoofdstuk willen we onze aandacht richten op problemen die er in verband met het vertalen van de bijbel kunnen ontstaan. Een niet goed kunnen onderkennen van de rijke inhoud van de bijbel heeft namelijk ook te maken met het feit dat wij daarmee altijd een vertaling voor ogen hebben. De voornaamste factor is dat we daarbij met talen hebben te maken die uit een totaal andere cultuur afkomstig zijn dan de onze. Daarnaast moet worden gesteld dat ook dogmatische en kerkelijke vooronderstellingen nooit van beslissende betekenis bij het vertalen van de bijbel mogen zijn.

Na een algemeen overzicht, waarbij wordt onderstreept dat de prioriteit van de gevende taal op de voorgrond dient te staan, worden eerst enkele bekende in de bijbel voorkomende zelfstandige naamwoorden en uitspraken besproken. Het gaat hierbij dan om die voorbeelden, waarbij de gevende taal dikwijls niet goed of zelfs helemaal niet tot zijn recht komt. Aan de orde komen hierbij achtereenvolgens de naam-

woorden ‘ark’, ‘bode’, ‘maagd’, ‘meisje’, ‘Messias’, ‘satan’, ‘tabernakel’ en ‘zoon (van)’.

Daarna vestigen we de blik op enkele werkwoorden die wel eens aanleiding tot misverstanden geven. We bespreken hierbij dan de werkwoorden ‘vertrouwen’ (geloven) en ‘vrezén’.

Als laatste onderwerp komen in dit hoofdstuk nog een paar andere kwesties ter sprake. De meeste nadruk valt daarbij vooral op de vertaling en de interpretatie van het in het kerstverhaal voorkomende tweede gedeelte van Lucas 2:7. In samenhang met dit verhaal komt ook de foutieve opvatting ter sprake dat Jezus in een ‘stal’ zou zijn geboren.

Vervolgens zullen we ons in het zesde hoofdstuk bezighouden met de achtergrond van de bijbel. We zullen zien dat deze achtergrond een heel andere is dan die van onze westerse wereld. De bijbel heeft immers haar oorsprong in de wereld van het oude Nabije Oosten. Het is onmiskenbaar dat het onderkennen van dit gegeven voor een goed verstaan van de inhoud van de bijbel van de allergrootste betekenis is. De zojuist genoemde achtergrond van de bijbel houdt onder andere ook in dat de meeste mensen in de tijd van de bijbel – en trouwens ook nog lang daarna – niet konden lezen en schrijven. Om die reden worden verhalen in de bijbel zo beeldend mogelijk weergegeven. Het feit dat velen niet konden lezen, hield ook in dat het geen zin had iets wat belangrijk is in de bijbel niet, zoals in onze tijd gebruikelijk is, kon worden onderstreept of cursief weergegeven. Om dit gemis te onderwerpen, werd iets wat nadruk kreeg in de bijbel vaak één of soms zelfs meer keren herhaald.

Een ander middel om in de bijbel bijzondere aandacht te trekken, is het gebruik van korte uitdrukkingen als ‘en zie’ of ‘zie’. Door middel van deze aanduidingen werd een verrassend element ingevoerd. Dit zal dan aan de hand van voorbeelden in Jesaja 38:5, Psalm 139:4, Ester 6:5, Matteüs 7:4 en in het verhaal van ‘De verheerlijking op de berg’, in Matteüs 17:1-9 nader worden aangetoond. Al deze aspecten zijn ook nu voor ons als belangrijke hulpmiddelen bij het lezen en een goed verstaan van de bijbel natuurlijk weer van grote betekenis.

Als laatste factor aangaande de achtergrond van de bijbel noemen we bescheidenheid. Dit laatste treedt vooral op de voorgrond bij het feit dat in de bijbel niet de namen van de ‘auteurs’, maar van pseudonie-

men worden gebruikt. Dit laatste aspect komt vooral tot uitdrukking bij de psalmen en in de wijsheidsliteratuur.

Het onderwerp dat we daarna in het zevende hoofdstuk zullen behandelen, betreft de opbouw en de structuur van de bijbel. Een goed onderkennen van deze materie zal op zichzelf al in sterke mate tot een beter verstaan van de inhoud van de bijbel leiden. In dit opzicht zal met de blik op de bijbel als geheel, allereerst aandacht aan zowel de opbouw en structuur van het Oude als die van het Nieuwe Testament worden geschonken.

De behandeling van dit onderwerp in ieder van deze beide Testamenten zal telkens worden voortgezet met een bespreking van deze materie in het desbetreffende Testament voorkomende onderdelen. Het valt op dat het daarbij in elk van deze beide Testamenten steeds om drie onderdelen gaat.

In het Oude Testament, de TeNaCH, bestaat het eerste onderdeel uit de Tora. De Tora omvat de eerste vijf bijbelboeken. Deze vijf bijbelboeken nemen een zeer centrale plaats in het geheel van de bijbel in.

Het tweede onderdeel wordt gevormd door de vroege en de late profeten. De vroege profeten, die doorgaans ten onrechte als de 'historische boeken' worden aan getuid, omvatten Jozua, Richteren, 1 en 2 Samuël en 1 en 2 Koningen. De late profeten beginnen met Jesaja en eindigen met Maleachi. Bij de bespreking van deze late profeten zullen we zien dat enkele ten onrechte in vertalingen als profeten aangeduide boeken daar echter niet bij behoren, maar deel uit maken van het derde onderdeel, de Geschriften.

Deze Geschriften vormen de overige boeken van het Oude Testament. Dit deel begint met de Psalmen en wordt afgesloten met 1 en 2 Kronieken.

Wat het Nieuwe Testament betreft, zal eerst de opbouw en structuur van de evangeliën worden behandeld. Na een overzicht van de eerste drie evangeliën zal de bijzondere plaats die het evangelie van Johannes inneemt, worden toegelicht. In diezelfde context zal ook het boek Handelingen onze aandacht vragen.

Bijzondere attentie zal ook worden gevraagd voor de in het Nieuwe Testament weergegeven brieven. In deze samenhang komen verschillende typen van de daarin vermelde brieven aan de orde.

In laatste instantie zal in dit hoofdstuk het enige in dit derde onderdeel van het Nieuwe Testament voorkomende boek Openbaring worden behandeld.

Na deze materie zal in het achtste hoofdstuk eerst een karakteristiek worden geboden van de in de bijbel voorkomende verhalen.

Vervolgens wordt de aandacht gericht op de daarin voorkomende korte en langere reeksen met aanwijzingen. Bij de aanwijzingen zal onder meer de aandacht worden gevestigd op de in Exodus 20 en Deuteronomium voorkomende ‘Tien woorden’ en op de door Jezus in het evangelie van Matteüs uitgesproken ‘Bergrede’.

Deze bespreking wordt gevolgd door een beknopte behandeling van de in hele bijbel voorkomende liederen en spreuken.

Dit hoofdstuk wordt afgerond met een uiteenzetting over het in de beide Testamenten waar te nemen verschijnsel van de apocalyptiek.

Nauw met het voorgaande samenhangend zal in het negende hoofdstuk speciaal aandacht worden besteed aan de relatie tussen het Oude en het Nieuwe Testament. In dit verband zal een poging worden ondernomen om duidelijk aan te tonen dat deze beide Testamenten samen een hechte eenheid vormen. Daaruit zal tegelijk blijken dat het Nieuwe Testament zonder kennis van het Oude Testament niet alleen onbegrijpelijk, maar ook nagenoeg onleesbaar is.

Daarna wordt in de eerste plaats een bespreking en vergelijking van de indeling en inhoudelijke overeenkomsten tussen deze beide Testamenten gegeven.

Vervolgens zal de aandacht worden gevestigd op de in het Nieuwe Testament voorkomende oudtestamentische figuren. Het zal blijken dat dezen daarin steeds een bepaalde functie hebben.

Aansluitend bij dit alles volgt dan een bespreking van een aantal in het Nieuwe Testament te vinden citaten uit en verwijzingen naar het Oude Testament. Wat voor een belangrijke rol deze citaten en verwijzingen daarbij spelen, zal aan de hand van een aantal voorbeelden worden belicht.

In het laatste hoofdstuk van dit boek zal een poging worden ondernomen om aan te geven wat nu de wezenlijke functie en betekenis van de bijbel als geheel is.

Na enkele algemene opmerkingen zal worden gewezen op het feit dat

voor een goed verstaan daarvan grote nadruk valt op aanschouwelijkheid en concrete voorstelling.

Hierna zullen we in dit geheel kunnen zien dat voor een goed verstaan van de bijbel ook de betekenis van bepaalde geografische en aardrijkskundige gegevens een voorname grote rol kunnen spelen.

Na deze materie volgt een nadere toelichting over de functie en betekenis van enkele in de bijbel voorkomende karakteristieke namen. Het eerst brengen we dan de naam van God en vervolgens ook nog enkele andere namen ter sprake.

Verder zal dan worden gewezen op de belangrijke functie van veel symbolische getallen, die we dikwijls in de bijbel aantreffen.

Het volgende onderwerp handelt over het gebruik en de betekenis die het werkwoord 'zegenen' in de bijbel heeft.

Als laatste thema zal in dit hoofdstuk de functie en betekenis van het bidden in de bijbel worden behandeld. Het zal vermoedelijk heel verrassend zijn om daarbij te kunnen constateren dat het bidden in de bijbel vaak iets totaal anders is dan wat wij daar doorgaans in het dagelijkse leven menen te verstaan.

De bijbel als leidraad voor het leven

Motivatie

Een eerste vraag die opkomt, is waarom we nu juist uitgerekend de bijbel als leidraad voor het leven zouden beschouwen. Dit is natuurlijk geen vanzelfsprekende zaak, maar uitgaan van een bepaalde vooronderstelling. Heel vaak wordt in dit opzicht immers teruggegrepen op latere dogmatische tradities en niet-canonieke geschriften. Deze latere tradities en niet-canonieke geschriften leren ons wel iets over bepaalde opvattingen en stromingen die er in een latere periode dan in die van de bijbel hebben bestaan. Op zichzelf is het natuurlijk ook niet verkeerd om dit alles goed te onderzoeken, maar het kan de inhoud van de bijbel echter beslist niet vervangen. In dit verband geldt vooral wat er in 1 Thessalonicenzen 5:21 is geschreven, als daar wordt gezegd: ‘Onderzoek alle dingen, behoud het goede’.

In het verband van deze tekst komt tot uitdrukking dat met het in dit vers genoemde ‘goede’ de inhoud, het getuigenis van de bijbel is bedoeld.

Dit laatste gegeven neemt echter niet de vraag weg, waarom nu juist de bijbel voor mensen als een leidraad voor het leven kan en zou moeten dienen. Deze keuze dient nader te worden gemotiveerd. Het eerste antwoord op deze vraag luidt dat de bijbel ons als het ‘Woord van God’ wordt gepresenteerd. Dit laatste aspect komt in de bijbel zelf ook steeds weer op verschillende manieren tot uitdrukking. Zo komt dit onder andere naar voren in het optreden van Mozes in het Oude Testament en in dat van Jezus in het Nieuwe Testament. Deze beide figuren

laten ons voortdurend weten dat zij het ‘Woord van God’ doorgeven. Bovendien wordt door hen onderstreept dat de bijbel een bron van leven is en bepalend moet zijn voor ons doen en laten. Het belangrijkste is echter dat God in de bijbel voortdurend als de hoofdfiguur functioneert. Dat laatste kan namelijk lang niet altijd en zelfs vaak helemaal niet van latere geschriften worden vastgesteld. Verder is er in de bijbel ook geen sprake van een verheerlijking van bepaalde personen. Een karakteristiek voorbeeld in dit opzicht is de figuur van Mozes. Deze vertolkt een belangrijke rol in de bijbel, maar wanneer hij faalt, wordt dit beslist niet verbloemd (zie bijvoorbeeld Numeri 20:10-12). Verder merken we op dat de inhoud van de bijbel ouder en ook in de meeste gevallen zelfs aanmerkelijk veel ouder is dan die van de hierboven genoemde latere dogmatische tradities en niet-canonieke geschriften. Deze inhoud gaat bovendien terug op een lange en rijke traditie. Om dit laatste maar in leeftijdsvormen uit te drukken: de bijbel is in alle opzichten veel meer volwassen dan al die andere geschriften en ook later geponeerde opvattingen.

Tegenover dit alles zou men kunnen aanvoeren dat de inhoud van het Nieuwe Testament uit een veel latere periode afkomstig is dan die van het Oude Testament. Het Nieuwe Testament staat echter niet op zichzelf en kan zelfs ook niet als een op zichzelf staande bijbel worden beschouwd en verstaan. Het Nieuwe Testament is in tegendeel onlosmakelijk verbonden met het Oude Testament en dat is op een zodanige manier dat het zonder dit zelfs niet te begrijpen is. Het Nieuwe Testament grijpt namelijk voortdurend terug op allerlei gegevens en aspecten uit het Oude Testament. Dit gebeurt dan veelal op een dusdanig summier wijze dat het volkomen duidelijk is dat deze verwijzingen naar en die gegevens uit het Oude Testament in het Nieuwe Testament als volledig bekend worden voorondersteld. Het Oude en het Nieuwe Testament vormen op deze manier dan ook samen een onlosmakelijk geheel. Wie het Nieuwe Testament toch als een zelfstandig of op zichzelf staand geheel beschouwt en wil lezen, ontgaat de wezenlijke inhoud en betekenis van dit gedeelte van de bijbel. De onlosmakelijke relatie tussen deze beide Testamenten zal in dit boek later in het negende hoofdstuk nog uitvoerig worden aangetoond.

Wat de ouderdom van de bijbel als geheel aangaat, blijkt overigens wel dat een exacte datering van de meeste geschriften in de bijbel en de verschillende onderdelen daarvan heel moeilijk is en vaak zelfs onmogelijk lijkt. Dit laatste blijkt bijvoorbeeld alleen al duidelijk uit de verschillende opvattingen die er daarover in de loop van de tijden weer zijn gepresenteerd. Wat wel min of meer vaststaat, is dat er aan de huidige vorm en omvang van de bijbel in veel gevallen een heel lange mondelinge en schriftelijke overlevering is voorafgegaan. In dit opzicht kan er ten opzichte van de bijbel terecht worden gesproken over gegroeide geschriften.

Een dergelijke lange mondelinge en schriftelijke overlevering toont vooral aan dat alles wat in de bijbel wordt overgeleverd heel goed doordacht is. Tegelijkertijd werden op deze manier ook de ervaringen met het oog op de omgang met God en medemensen grondig verwerkt. Om dit laatste gegeven goed te laten functioneren, werden bijvoorbeeld bepaalde verhalen en aanwijzingen in de bijbel steeds weer opnieuw verteld en onder woorden gebracht. Enkele voorbeelden daarvan vormen onder meer de inhoud van het boek Deuteronomium en die van de beide boeken van de Kronieken.

Zo zien we bijvoorbeeld dat verschillende aanwijzingen uit de boeken Exodus en Numeri weer in een bepaalde vorm terugkeren in het boek Deuteronomium.

Hetzelfde kan ook worden opgemerkt ten aanzien van veel in de boeken 1 en 2 Samuël en 1 en 2 Koningen voorkomende verhalen. Deze verhalen worden in een latere periode opnieuw en dan in een andere context in de beide boeken van Kronieken weergegeven.

Naast het bovenstaande dient ook met nadruk te worden gewezen op de betekenis die vooral verhalen in de bijbel als een vermanend en didactisch hulpmiddel hadden. Deze verhalen functioneren op zichzelf al in de bijbel als een leidraad voor het leven. Zo worden heel vaak allerlei (levens)vragen door middel van een al of niet aan de werkelijkheid ontleend verhaal beantwoord en besproken. Vooral de vorm van een dialoog wordt daarvoor dikwijls graag gekozen. Een bijzonder karakteristieke voorbeeld daarvan kunnen we onder meer vinden in 1 Koningen 12:6-7 bij de daar weergegeven dialoog tussen Rechabeam en de oudsten van Israël.

Wanneer latere generaties deze verhalen en het verslag van dergelijke gesprekken hoorden of lazen, vonden zij daar in veel gevallen weer iets van zichzelf en hun eigen leven terug. Zo hoorden deze mensen dus in de bijbel niet zozeer een verslag over het leven van hun vroege voorouders, maar in de allereerste plaats iets van hun eigen levensverhaal. Op deze manier functioneerde dat wat er in de bijbel werd verteld niet in de eerste plaats als een oud, maar vooral ook als een eigentijds verhaal.

Dit alles geldt ook voor ons bij het lezen van de bijbel. Wie de bijbel goed leest zal tot zijn of haar grote verrassing merken en inzien dat vooral de daarin voorkomende verhalen zich ook in onze tijd weer herhalen. De vorm en de achtergrond van die verhalen kan veranderen, maar ook in dit verband kan telkens weer worden gezegd: 'de geschiedenis herhaalt zich'. Om diezelfde reden is bij ons ook kennis van de profane geschiedenis belangrijk. Ze stelt ons namelijk in staat om de in verleden begane fouten niet weer te herhalen. Hetzelfde geldt voor een goed omgaan met de bijbel. Wat bijvoorbeeld in de verhalen uit de tijd van de bijbel over het leven wordt verteld, is in veel opzichten ook het verhaal van alle mensen uit alle tijden. Veel van deze verhalen zijn bovendien architectonisch zo knap geredigeerd dat het alleen al om die reden zelfs moeilijk denkbaar is dat ze als voornaamste doel hadden om alleen een profaan historisch verslag te geven.

Veel aspecten van wat hierboven over de verhalen in de bijbel is gezegd, gelden in veel opzichten eveneens voor de andere daarin voorkomende literaire vormen.

Wanneer we het bovenstaande goed overzien, biedt dat zeker een heel duidelijk argument om de bijbel als een leidraad voor het leven te laten functioneren.

De bijbel wordt ons aangeboden als een wegwijzer

Wanneer we de bijbel als een leidraad voor het leven beschouwen, komt natuurlijk meteen de vraag op hoe dit gebeurt. Het antwoord op die vraag luidt kort en bondig dat de bijbel ons als een Tora wordt aangereikt. Met de term Tora hebben we met een Hebreeuws woord te maken. Alleen al om deze reden is het goed om na te gaan wat de aanduiding Tora precies inhoudt. Hier zullen we dit summier bespre-

ken. Later in het vierde hoofdstuk zal nader op de betekenis van de aanduiding Tora worden ingegaan.

Deze indicatie komt zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament herhaaldelijk voor. Wij onderkennen dit doorgaans niet, omdat de aanduiding Tora in de bijbel voortdurend met 'wet' wordt vertaald. Het woord Tora is echter afgeleid van een Hebreeuws woord dat niet 'wet', maar 'wegwijzer', 'aanwijzing' of 'advies' betekent. Dit is onder andere duidelijk als in Spreuken 1:8b wordt gesproken over een aanwijzing (Tora) die een moeder aan haar zoon geeft. Verder zien we dat op veel plaatsen in het Oude Testament met Tora steeds aanwijzingen zijn bedoeld die door God zijn gegeven. We kunnen daarvoor bijvoorbeeld wijzen op Hosea 4:6 en 8:1 en 12. Het hele Oude Testament kan als een door God gegeven wegwijzer of aanwijzing (Tora) worden beschouwd. In dit licht bezien is het daarom allerminst verrassend om te constateren dat het hele Oude Testament door Jezus in Matteüs 5:18 als een aanwijzing (Tora) wordt aangeduid. Een 'wegwijzer' of 'aanwijzing' is dan ook iets anders dan een dogma, iets wat tot en met is vastgelegd.

Met al deze gegevens voor ogen kunnen we daarom niets anders stellen dan dat de hele bijbel uit één en al aanwijzingen van God bestaat. Aanwijzingen om God en dat wat God van ons vraagt te vinden. God die altijd bezig blijft om mensen de weg te wijzen naar saamhorigheid en welzijn. Wanneer we de bijbel als leidraad voor het leven beschouwen, kunnen we dus eigenlijk ook niets anders doen dan daarmee voortdurend om te gaan in de zin van aanwijzingen en adviezen raadplegen.

Op grond van dit alles is het zonder meer relevant dat er bij ons omgaan met de bijbel een grote verantwoordelijkheid op onze schouders wordt gelegd. Bij de daarin weergegeven wegwijzer en aanwijzingen moeten immers keuzes worden gemaakt. Het gaat dus niet aan om voor die verantwoordelijkheid te vluchten door de inhoud van en de aanwijzingen in de bijbel maar als een soort bevelen op te vatten. God zegt echter nooit wat we moeten, maar dat wat we als door hem geschapen mensen behoren te doen.